

brangių draugų – daug metų susirašinėjo, o kada buvo proga, ir susitikdavo su Vytautu Mažiuliu, Zigmundu Zinkevičiumi, Algirdu Sabaliausku. Labai siejo, kad Maskvoje nėra nei baltistikos katedros, nei baltistikos centro. Deja, reikia pripažinti, kad iki šiol ši padėtis taip ir nepasikeitė. Pastaraisiais metais Vladimiras Toporovas aktyviai dalyvavo Maskvos „Baltrušaičio namų“ iniciatyvose, konferencijose, posėdžiuose, susitikimuose, kurių *spiritus movens* buvo ir dabar yra Juozas Budraitis. Tarybiniais metais Toporovas niekada nebijojo viešai dėstyti savo požiūrį į susiklosčiusią baltų tautų padėtį. Baltijos šalių nepriklausomybės paskelbimas jam buvo didžiausia šventė.

Vladimiras Toporovas buvo neapsakomai darbštus ir kuklus žmogus. Tokio reto vidinio dorumo, tolerantiškumo ir mandagumo žmogų vargu ar begalima dabar sutikti. Jis labai tvirtai atsakydavo visokių privilegijų, kurias būtų galėjęs turėti kaip mokslų akademijos narys. Net bibliotekoje neidavo į profesorių salę, o kukliai sėdėdavo vadinamojoje bendrojoje salėje. Jis nieko nereikalaujodavo sau, bet visada būdavo pasirošęs padėti kitiems.

Viena vertus, jo energijos užtekdavo ir darbui, ir bendravimui su artimiausiais žmonėmis, ir net futbolui (buvo nepataisomas „Spartako“ aistruolis), o kita vertus, jam visada atrodė, kad labai trūksta laiko. „U menja strašnyj cejtnot“ – buvo viena jo mėgstamiausių frazių. Jis labai skubėjo: skubėjo rašyti, skubėjo leisti knygas, nuvažiuoti kokiam savaitei į mylimą Sankt Peterburgą, kur vaikščiodavo po dvylika valandų per dieną rinkdamas medžiagą savo „Peterburgo teksto“ tyrimams. Vladimiras Toporovas neįsivaizdavo gyvenimo be darbo. Studijuoti, skaityti, rašyti buvo jam pats didžiausias malonumas, be kurio negalėjo apsieiti. Ir gyveno šiuo malonumu. Buityje buvo tikras asketas.

Pats Vladimiras Toporovas „nustatė“, kad gyvena iki 70 metų. Jeigu pragyventų ilgiau, reikėtų manyti, pasak jo, kad tai jau Dievo dovana. Tokią dovaną jis ir gavo septyneriems metams, bet vis tiek jo mirtis atėjo kažkaip staiga ir per anksti.

Sunku susitaikyti su mintimi, kad Vladimiro Toporovo su mumis nebėra. Pasaulis pasidarė tuštesnis.

Nikolajus Mikhailovas

ADELĖ LAIGONAITĖ
(1926 11 15—2005 12 11)

2005 metų gruodžio 11 d. Adelės Laigonaitės gyvenimo, darbų ir vargų pabaiga. Taškas. Ir kaip parašyti apie žmogų, kurį labai gerai pažįsti, o gal ir nepažįsti? Gyvenimas toks sudėtingas, ir dažnai būtent jis lemia, kuriuo keliu žmogus nuvairuoja savo valtelę.

„Baltisticai“ reikia rašyti apie mokslo darbus, bet jie taip pat glaudžiai susiję su laiku, gyvenimo sąlygomis, su bendru kalbotyros mokslo ir kultūros lygiu. Pokario Lietuvoje, kai į užsienius karo vėjų nublokšti žymiausi Lietuvos kalbininkai sielojosi, kad po jų jau nebeliko Lietuvoje kam rašyti „Lietuvių kalbos žodyno“ ir apskritai dirbti kalbotyros darbu, žmonės mokėsi, dirbo, augo. Tuščia vieta niekada nebūna. Ji vienaip ar kitaip užpildoma.

Lietuvoje buvo tokių mokytojų, kurie galėjo dirbti ir mokslo darbą. Buvo likęs ir Juozas Balčikonis, kuris greitai tapo profesoriumi ir išsuko kalbotyros ratą, užsikrovęs sau ant pečių „Lietuvių kalbos žodyną“ ir geros literatūros vertimus. Pats važinėjo po Lietuvą ir užrašinėjo žodžius, ver-

tė dirbti tą darbą savo studentus, ragino visą Lietuvos šviesuomenę į talką Žodynui – tautos paminklui. O ką jau kalbėti apie jo vadovaujamus aspirantus, iš kurių bene pirmoji ir buvo Adelė Laigonaitė.

Laigonaitei, baigusi gimnaziją aukso medaliu, 1945–1949 metais studijavusi Kauno universitete ir 1950 metais sėkmingai baigusi Vilniaus universitetą, kaip gabi studentė buvo priimta į Vilniaus universiteto aspirantūrą. Čia ir prasidėjo jos bendradarbiavimas su Balčikoniu, rašomos disertacijos vadovu. Balčikonis ja didžiavosi. Disertacijos tema – „Vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje“. *Dabartinės kalbos* sąvoka čia kur kas platesnė už *bendrinės kalbos* sąvoką. Ji apėmė ir tarmėse vartojamas formas. Orientavimasis į tarmes tikriausiai buvo Balčikonio paskatintas, nes tuo metu dar nebuvo iki galo sukurti kolūkiai, žmonės Lietuvoje gyveno įprastinį sėslų gyvenimą savo kaimo sodybose. Vyresnieji kalbėjo tarmiškai, tarmių faktus reikėjo skubėti užrašyti. Ne išimtis ir vietininkų formos.

Iš nedidelės apimties mašinraščių parašytos disertacijos (tik su 63 cituotos literatūros veikalais) matyti, kiek daug darbo įdėta ją rašant. Iširtos visos ne tik Lietuvos, bet ir Baltarusijos lietuviškųjų salelių tarmės. Tai buvo tikrai originalus (ne kompiliacinis) darbas. Žinoma, susipažinta ir su linksnio kaip gramatinės kategorijos teoriniais pagrindais. Bet pačiam vadovui labiau rūpėjo ne kokios nors teorijos, cituojamos iš kitų darbų, o tikras ir sunkus tiriamasis darbas. Jis pats su lapelių pluošteliais važinėjo po Lietuvą, tikrino, ar taip iš tiesų žmonės sako. Pagaliau tais laikais gyventa už „geležinės sienos“ ir svarbiausia literatūra apie linksnio kategoriją lietuviams buvo neprieinama.

Laigonatės kandidato (dabar daktaro) disertacija apginta 1956 metais, o 1957 jos pagrindu išleista knyga „Vietininkų reikšmė ir vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje“. Čia jau atsisakyta vietininkų darybos ir susikoncentruota ties inesyvo ir iliatyvo reikšmėmis.

Linksnio kategorija – sudėtingiausia gramatinė kategorija. Todėl vietininkų studijos, jų prieveiksmėjimo priešasčių nustatymas padėjo rimtą teorinį pamatą tolesniems gramatikos tyrimams, kuriems Laigonaitei iš karto negalėjo skirti visų savo talento jėgų. Ji po aspirantūros liko Vilniaus

universiteto Lietuvių kalbos katedros dėstytoja, o dabartinės lietuvių kalbos kursą tada dar dėstė profesorius Balčikonis. Tas jo kursas apėmė ir bendrinę kalbą, ir kalbos kultūrą, ir kirčiavimą, ir sintaksę. Tik vėliau sintaksę ėmė dėstyti K. Ulvydas.

Laigonaitei, gerai pažįstančiai lietuvių tarmes, iš pradžių teko skaityti dialektologijos kursą, nes tuo metu Z. Zinkevičius rašė disertaciją iš įvardžiutinių būdvardžių istorijos ir universitete dėstė istorinę gramatiką. Vėliau Zinkevičiaus interesai kryo daugiau į dialektologiją, atėjo į Katedrą J. Kazlauskas, kuriam istorinė gramatika pasidarė pagrindinis mokslo objektas. Po Balčikonio epochos ir dabartinės lietuvių kalbos kursas suskilo į akcentologiją, morfologiją ir sintaksę, dar vėliau atsirado kaip atskira disciplina ir kalbos kultūra. Taigi Laigonaitei reikėjo laviruoti, rinktis savo mokslo kryptį. Antrojo kurso studentams privalomos kasmetinės dialektologinės ekspedicijos, kurioms ne vienerius metus Laigonaitei vadovavo, vis dar laikė ją prie gyvosios kalbos šaknų, padėjo kaupti medžiagą ir būsimums akcentologijos studijoms. Iš dialektologinių ekspedicijų patirties Laigonaitei su bendraautoriais parašė ir išleido „Kalbos faktų rinkimo programą“ (1983, 224 p.).

Po Balčikonio Laigonaitei Vilniaus universitete ėmė dėstyti du pagrindinius kursus – lietuvių kalbos morfologiją ir akcentologiją. Morfologijos kurso dėstymas sutapo su pirmosios akademinės „Lietuvių kalbos gramatikos“ rengimu. Laigonaitei 1959 m. buvo pakviesta šiai gramatikai parašyti „Daiktavardžio skyrių“ – daiktavardžio gramatinės kategorijas, kaitymo ir kirčiavimo paradigmas, be darybos, atitekusios V. Urbučiu. Tada ir prasidėjo tikrosios gramatinių kategorijų ir kirčiavimo studijos. Čia reikėjo parašyti giminę, skaičių, linksnį, visą linksnio kategoriją, kuri pagal formą yra morfologinė, o pagal funkcijas – sintaksinė. Pirmiausia Laigonaitei rėmėsi Jablonskio linksnių mokslo pagrindais, tik sutvarkė terminus, kad jie atitiktų logikos reikalavimus, kad nesipainiotų morfologija su sintakse. Taip Jablonskio *veiksnių vardininkas* virto *veikėjo vardininku*, *nederinamojo pažyminio kilmininkas* – *nusakomuoju kilmininku* ir kt. Aišku, morfologijai sintaksiniai linksnių pavadinimai netiko, vis dėlto linksnių reikšmės pirmajame „Lietuvių kalbos gramatikos“ tome (1965) aprašytos labai išsamiai.

Vėliau, kai susidarė palankios sąlygos susipažinti su pasauline kalbotyra, su R. Jakobsono ir J. Kuryłowicziaus darbais, Laigonaitė prisidėjo prie Kuryłowicziaus pakraipos ir linksnį nagrinėjo kaip sintaksinę kategoriją; šauksmininko, kaip ir Kuryłowiczius, nebuvo linkusi laikyti linksniu, nes jis neina sakinio dalimi. Apskritai tiriant akademines gramatikas nuo XX amžiaus vidurio iki jo pabaigos, galima matyti Laigonaitės linksnio teorijos raidą sintaksės kryptimi. Pagaliau vėlesnėse vienetinėse gramatikose permąstyto ir daiktavardžių linksniavimo paradigmos, atsisakyta istorinio principo (žr. „Dabartinės lietuvių kalbos gramatika“, 1994 m. ir kt. leidimai).

Šio mokslinio ir kūrybinio pedagoginio darbo fone pasirodė ir pirmasis kolektyvinis „Lietuvių kalbos morfologijos“ vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams (1976; bendraautorės E. Jakaitienė ir A. Paulauskienė). Vardažodžių – daiktavardžio, būdvardžio, skaitvardžio ir įvardžio skyriai rašyti Laigonaitės. Tai ne tik mokymo, bet ir mokslo knyga. Iš žymesnių iki šiol nepaneigtų Laigonaitės atradimų galima paminėti teiginį, kad būdvardis turi tiek giminį, kiek ir daiktavardis, o *gėra*, *gražū* tipo formos nepriklauso giminei; tik, nesugalvodama tinkamo pavadinimo, sąlygiškai jas pavadinome *negimininėmis* formomis, pati gerai suvokdama, kad šis terminas gali ką nors sugundyti supriešinti jas su giminės formomis ir taip vėl įtraukti į giminės kategoriją. Taip iš tiesų ir atsitiko D. Tekeorienės knygoje „Bevardės giminės būdvardžiai“ (1990).

Antras teoriškai svarbus dalykas (nors ir parašėte) – įrodymas, kad savybiniai įvardžiai *mano*, *tavo*, *savo* yra kilę iš asmeninių ir sangražinio, bet dabartinėje kalboje jau atitrūkę nuo jų linksniavimo paradigmos ir atlieka tą pačią funkciją kaip ir kitų kalbų derinamieji žodžiai, padaryti iš asmeninių ir sangražinio įvardžio; kad įvardžiui kaip kalbos daliai svarbiau reikšmė negu forma ar kilmė ir kad savybę reikia skirti nuo asmens taip, kaip ypatybė skiriama nuo daikto.

Morfologijos dėstymo ir mokslo darbų patirtis leido Laigonaitėi (kartu su E. Jakaitiene) parengti „Lietuvių kalbos leksikologijos ir morfologijos pratybas“ (1980) aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams. Iki šiol geresnių morfologijos pratybų neturime. Ypač čia išsiskiria morfeminės ir darybinės žodžių analizės mokymas.

Kitas platus Laigonaitės tyrimų baras yra akcentologija. Pradėjusi dėstyti lituanistams nuo A. Salio konspekto, greitai perėjo į originalius ir fundamentalius tyrimus, kuriuos buvo galima pritaikyti ir aukštajai, ir vidurinei mokyklai. Čia nejučiomis peršasi analogija su A. Baranausku, kuris, pradėjęs dėstyti lietuvių kalbą iš Schleicherio gramatikos, paskui pasirašė savo gramatiką. Negali kūrybingas dėstytojas akiai kartoti kitų minčių. Ją domino kirčio ir priegaidės esmė, priegaidžių ir garsų santykis, priegaidžių kaita (metatonija), kirčiavimo kaip sistemos supratimas. Todėl savo darbuose ji stengėsi suvienodinti skirtingai sprendžiamus kirčiavimo sistemos dalykus. Tai ji darė knygoje „Literatūrinės lietuvių kalbos kirčiavimas“ (1959) ir, žinoma, rašydama daiktavardžio skyrių akademinę gramatiką. 1970 metais Laigonaitė išleido pirmąjį sisteminį akcentologijos kursą „Lietuvių kalbos kirčiavimas“ kaip pagalbinę mokymo priemonę vidurinėms mokykloms. Ši knygelė turbūt ir lėmė, kad nuo 1971 metų vidurinių mokyklų IX–X klasės „Lietuvių kalbos“ vadovėliuose ėmė rodytis ir kirčiavimo kursas. Tų vadovėlių buvo net dešimt leidimų (1971–1981).

Dėstydamą akcentologiją Vilniaus universitete ir dirbdama mokyklai, Laigonaitė išaugo kaip žymiausia lietuvių akcentologijos specialistė ir 1978 metais išleido pirmąjį „Lietuvių kalbos akcentologijos“ vadovėlį aukštųjų mokyklų studentams lituanistams (antrasis pataisytas leidimas išėjo 2002 metais).

Visas Laigonaitės mokslinis darbas buvo pritaikytas praktikai. Sunku ir įsivaizduoti, kiek studentų buvo ir dar tebėra Lietuvoje, klausiusių Laigonaitės morfologijos ir akcentologijos kursus, visos Lietuvos vidurinių mokyklų mokiniai iš jos mokėsi kirčiavimo. Tai reikia laikyti didžiausiu mokslininko nuopelnu, kad jo darbų šviesa pasklido plačiai, o nesudulėjo bibliotekų lentynose, kad iš to naudos turėjo ne tik vienas kitas specialistas, o visa Lietuva.

Laigonaitės mokslinio darbo kryptį į augantį žmogų, į tautą tikriausiai lėmė bendradarbiavimas su Balčikoniu, ištikimiausiu Jablonskio mokiniu ir pasekėju. Šie Lietuvos didieji pirmiausia dirbo tautai. Jie ne tik rašė gramatikas, žodynus, bet rūpinosi ir jaunimu, kad jis išmoktų geros kalbos skaitydamas geras knygas. Pasaulinio garso rašytojų knygas jaunimui vertė Jablonskis, P. Mašio-

tas, Balčikonis. Laigonaitė taip pat vertė iš vokiečių kalbos geriausias Europos rašytojų kūrinius, išleistus Lietuvoje dešimtimis ir net šimtais tūkstančių egzempliorių tiražu. Būtina paminėti jos verstas išpūdingas knygas: švedų rašytojos Selmos Lagerlef (Lagerlöf) „Stebuklingosios Nilso kelionės“ (1959, 735 p.; tiražas – 15 000), vokiečių rašytojo Ernsto Teodoro Amadėjaus Hofmano (Hofmann) „Spragtukas ir pelių karalius“ (1958, 95 p.; tiražas – 250 000), to paties rašytojo „Aukso puodas ir kitos istorijos“ (1985, 144 p.), Gustavo Švabo (Schwab) „Heraklio žygiai“ (1960, 315 p.; tiražas – 15 000) ir to paties autoriaus – poeto ir rašytojo – antroji knyga „Trojos karas“ (1961, 220 p.; tiražas – 15 000). 1991 m. su vyru Antanu Žuku iš šių dviejų knygų parengė vieną – „Gra-

žiausios antikos sakmės“, kuri antrą kartą išleista 2004 m. Graži ir vertinga knyga, bet leidykloms tapus uždaromis akcinėmis bendrovėmis, tiražai nenurodomi, leidžiama tiek, kiek perkama.

Knygos anksčiau nebuvo tokios gražios kaip dabar, bet kiekvienam įmanomos nusipirkti. Todėl nekompiuterizuotoje Lietuvoje didžiausius tiražus išpirkdavo ir perskaitydavo. Gerai išversta knyga duodavo ne tik dvasinio peno, bet ir mokė taisyklingos kalbos.

Adelės Laigonaitės nebuvo galima įsivaizduoti be teatro ir be knygos. O ir sunkiausiomis gyvenimo akimirkomis knyga ją gelbėjo, atitraukdavo mintis nuo kupinos rūpesčių ir negandų tikrovės į talentingai sukurtą meninį pasaulį. Ji skaitė tik geras knygas.

Aldona Paulauskienė